

9. Kalkınma Planı'nda (2007-2013) **Hayvancılık Sektörü**

Türkiye’de planlı kalkınma dönemine geçilmesiyle birlikte Tarım Sektörü’nde de yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. Ancak bugüne kadarki uygulamalarda yapılan çalışmaların plan kapsamında kaldığı görülmektedir. Özellikle 1980’in ikinci yarısından itibaren tarım sektörü sanayileşmeye feda edilmiş, özellikle hayvansal tarım bitme noktasına kadar getirilmiştir. Dokuzuncu kalkınma Planında Hayvancılık Sektörü geniş şekilde yer almış ve Türki’nin AB’ye tam üyelik sürecinde, yaşanacak güçlükler geniş şekilde ele alınmıştır. 2007-2013 yılları arasındaki dönemi kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planında Hayvancılık Sektörü özetle şu şekilde yer almıştır:

“Hayvancılık sektörünün temel işlevi, gıda maddesi üretimidir. Bu özelliği nedeniyle sektörün sağladığı toplam değerın ülke ekonomisi içerisindeki payı hayvancılığın önemiyle doğrudan ilişkilendirilmemelidir. Yani toplam gayri safi yurt içi hasıla da tarımın payı, tarım içerisinde de hayvancılığın payı fazla ise, hayvancılığın önemli, az ise önemsiz saymak hatasına düşülmemelidir.

Ülkelerin sanayi ve hizmet sektörlerinden sağlayabildikleri üretim değeri arttıkça, tarımsal üretimin payı azalmaktadır. Fakat aynı süreçte, tarımsal üretim değeri içerisinde genellikle hayvansal üretimin payı artmakta, en azından azalmamaktadır. Bu sonuç hayvansal üretimin katma değer yaratma gücünün genel ve tarımsal gelişmişlikle ilişkili olduğu şeklinde de değerlendirilebilir. Bir başka ifadeyle ülkelerin gelişmişlik düzeyi arttıkça, gayri safi yurt içi hasılda, payı azalsa da, hayvansal üretimin sağladığı değer ve tarım içindeki payı artmaktadır. Bu hem beslenme bilincinin gelişmesinin hem de nüfus artışının doğal sonucu olarak görülmelidir.

Türkiye’de hayvansal üretimin temel işlevi gıda maddesi üretimi olarak ele alındığında, son yıllarda daha hızlı olmak üzere, kişi başına üretimde bazı ürünlerde önemli azalmalar meydana gelmiştir. Bu konu, ilgili bölümlerde ayrıca ele alınacaktır. Fakat hayvansal üretim-besin maddesi ilişkisini ortaya koymakta, kişi başına günlük hayvansal kökenli protein ve enerji üretimi önemli bir ölçüt olarak değerlendirilebilir. Bu ölçüt esas alındığında Türkiye’de hayvansal kökenli gıda maddeleri açısından üretim seviyesinin tatminkar olmadığı, hatta yetersiz beslenmeyi düşündürecek ölçüde düşük olduğu söylenebilir. Çeşitli kıta ve ülkelerde kişi başına protein üretiminin dikkate alındığında üç nokta dikkat çekmektedir. Bunlar;

- 1-Türkiye’nin kişi başına toplam protein üretimi dünya ortalamasından yüksek, AB15 ortalamasından 10 g daha azdır.
2. Türkiye’nin kişi başına hayvansal kökenli protein üretimi dünya ortalamasının 7,4 g/gün/kişi altında, gelişmiş ülkeler ve AB (15) ortalamasının üçte biri civarındadır.
3. Toplam protein üretiminde daha az olmak üzere, son yıllarda kişi başına hem toplam protein hem de hayvansal protein üretimi azalmıştır.

Bu üç tespitten anlaşılması gereken, Türkiye’nin özellikle kişi başına hayvansal ürünler üretiminin yetersiz ve artmak yerine giderek azalmakta olduğudur. Hayvansal protein ile ilgili olarak söylenenler, kişi başına hayvansal kökenli enerji üretimi için de geçerlidir. Yani, kişi başına toplam enerji üretimi gelişmiş ülkeler düzeyinde de olsa, hayvansal kökenli enerji

üretimi hem düşüktür hem de son yıllarda azalmaktadır. Türkiye'nin enerji ve protein üretimi yeterli görülse de, hayvansal kökenli enerji ve protein üretimi bakımından ciddi eksiklik söz konusudur. Bunun doğal sonucu ise ülkede nüfusun önemli bir bölümünün yetersiz beslenmesidir.

Türkiye Hayvan Varlığı

Türkiye hayvan varlığı da dahil, hayvancılığa ilişkin değerlendirmelerde kullanılan verilerin güvenilirliğine yönelik bazı tereddütler söz konusudur. Hangi kaynaklara dayanılırsa dayanılsın, Türkiye'nin gerçeği büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısının azalmış olduğu ve azalmanın devam ettiği. Azalma özellikle, keçi ve manda için oldukça fazladır. Öyle ki ilk ve tek hayvan sayımının yapıldığı 1984 yılı hayvan varlıkları esas alındığında 1984 yılı için 100 kabul edilen değer; 2004 yılında açılan ipekböceği kutusunda 6,3'e, Ankara keçisinde 11,8'e, manda'da 19,0'a, kıl keçisinde 57,3'e, koyunda 62,2'ye, sığırdan ise 81,4'e inmiştir.

Türkiye'nin Hayvansal Üretimi

Türkiye'de hayvansal ürünlerin üretimine ilişkin istatistiklerin bir kısmının gerçek üretimi yansıtmadığı, ilgili istatistiklerin yer aldığı yayınlarda da belirtilmektedir. Bu nedenle bu çalışmada yer alan üretim değerlerinin başka kaynaklardakilerle uyuşmaması beklenen bir durumdur.

Türkiye süt üretimi; süt üretimine katkı yaptığı varsayılan türlerin sayısı, sağılanların oranı ve hayvan başına süt verimi esas alınarak hesaplanmaktadır. Bu üç unsurdan son ikisinin alacağı değerler doğrudan tespitlere değil, uzmanların ya da kurumların görüşüne dayandırılmaktadır. Kırmızı et üretiminin tahmininde süt üretiminden biraz daha farklı bir yol izlenmektedir.

Kesilen hayvan sayısı ile ortalama karkas ağırlığına ait değerler çalışmalarına izin verilen, yani ruhsatlı mezbahalardan sağlanmaktadır. Bunun doğal sonucu olarak da istatistiklerde yer alan et üretimi çoğunlukla ruhsatlı mezbahaların kesimlerini içermektedir. Dönem dönem bu değerlere kurban kesimleri eklenmeye çalışılmaktadır. Bütün bu çabalara rağmen istatistiklere ilişkin yayınlarda yer alan kırmızı et üretimlerini gerçeğe yakın kabul edecek bilgiler sağlanabilmiş değildir.

Türkiye'nin yapağı ve bal üretiminde, birim başa verim yine uzman kişi ya da kuruluşların katkısıyla tespit edilmektedir. Tavuk eti ve yumurta üretiminin tahminindeki güvenilirlik de diğer alanlardakine benzerdir. Yalnız son zamanlarda tavukçuluk sektörü temsilcileri de üretime ait tahminler yapmaktadırlar.

Türkiye ile FAO kaynakları karşılaştırıldığında ortaya çıkan sonuçlar tartışabilir niteliktedir. Bu kaynaktan yer alan süt üretimi DİE değerleri ile aynıdır. Buna karşılık et üretimi bakımından büyük farklılıklar söz konusudur. Bu nedenle et üretiminin DİE dışındaki kaynaklara dayandırılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Tamamı tahmine yönelik bu kaynakların tahminleri FAO verilerine yakın ise, FAO değerleri kabul edilmiştir. FAO kaynaklarında yer alan hayvan sayıları ve karkas ağırlıkları esas alınarak bir hesaplama yapıldığında, hayvan sayısının da azaldığı varsayılırsa, kasaplık güç sığır için %17, koyun için % 66, keçi için de %43 civarında hesaplanabilmektedir. Oysa Türkiye'de yıllardır kullanılan

değerler aynı sırayla %22, %43 ve %32'dir. Görüldüğü üzere hesaplanan değerler Türkiye'de önceki yıllarda kullanılan değerlerden oldukça farklıdır.

Sığır, koyun ve keçi eti toplamı için söz konusu kasaplık güç ve karkas ağırlıkları esas alınarak hesaplanan değer ile FAO kaynaklarında yer alan değer arasında önemli bir farklılık (yaklaşık 230000 ton) vardır.

Hayvan Başına Verimler

Türkiye'deki hayvancılık istatistiklerine ilişkin yayınlarda hayvan başına verimlere yer verilmemektedir. Bu değerler ancak o üretime kaynaklık eden hayvan sayısı da bilinirse üretimden hesaplanabilmektedir. Fakat işin esası kabul edilmiş verim değerlerinin uzun yıllar kullanılmış olmasıdır. Son yıllarda kullanıldığı ifade edilen hayvan başına verimlerin bir bölümü için 2004 genel tarım sayımı kaynak gösterilmektedir. Hangi kaynağa dayanırsa dayansın, Türkiye'de henüz doğrudan tespit ile elde edilmiş verim değeri kullanılmamaktadır.

Kişi Başına Hayvansal Ürünler Üretimi

Kişi başına hayvansal üretim miktarları, herhangi bir yılda sağlanan üretimin o yıl nüfusuna bölünmesiyle elde edilmiştir. Son 25 yılda tavuk eti ve buna bağlı olarak et üretimi dışında kalan ürünlerin kişi başına üretiminde bir azalma ya da değişim dikkati çekmektedir. Bu durum kısaca Türkiye'de pek çok üründe üretim artışının nüfus artış hızının bile altında kaldığı şeklinde değerlendirilmelidir.

Hayvan ve Hayvansal Ürünler Dış Ticareti

Türkiye'de tarım ürünlerinin ihracatına yönelik teşvikler tarım ürünleri ticaretini uluslararası kurallara bağlayan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Tarım Anlaşması çerçevesinde sağlanmaktadır. DTÖ Tarım Anlaşmasının ihracat sübvansiyonlarını düzenleyen V. Bölüm 8. maddesi uyarınca ülkeler, verdikleri sübvansiyonun anlaşma ile uyumlu olması yükümlülüğünü üstlenmişlerdir. Bu kapsamda; ülkelerin taahhüt listelerinde belirttikleri ürünler için ve taahhütte buldukları miktarlar çerçevesinde ihracat sübvansiyonu sağlayabilmeleri söz konusudur. Türkiye'nin taahhüt listesi 44 mal grubu ile sınırlı bulunmaktadır. Türkiye ihracat iadesi oranlarını belirlerken DTÖ ihracat sübvansiyonu taahhütleri yanında üretim, maliyet ve dış piyasa koşullarını da dikkate almaktadır. Tarımsal Ürünlerde İhracat İadesi Yardımları, Bakanlar Kurulu'nun 11/1/1995 tarihli ve 94/6401 sayılı "İhracata Yönelik Devlet Yardımları Kararı"na dayanılarak Para-Kredi ve Koordinasyon Kurulu'na alınan Kararlar doğrultusunda uygulanmaktadır. Tarımsal ürünlerin ihracatında "Mahsup Sistemi" geçerlidir. Söz konusu sistemde firmalara nakit ödeme yapılmamakta, ihracatçı birlikleri tarafından hesaplanarak Merkez Bankasına bildirilen firma alacaklarından; kurumlar vergisi, gelir vergisi, SSK primleri, haberleşme giderleri, elektrik, doğalgaz giderlerinin mahsup edilmesi suretiyle ihracat iadesi yardımı sağlanmaktadır. Para-Kredi ve Koordinasyon Kurulu'nun 2005/1 sayılı Tebliği çerçevesinde, Türkiye'nin Tarım Anlaşması taahhüt listesinde yer alan ürünlerden üçüne "Mahsup Sistemi" çerçevesinde ihracat iadesi verilmektedir. Bunlardan bal için azami teşvik 65 \$/ton, yumurta için 6 \$/1000 adet ve kümes hayvanları etinde (sakatatlar hariç) ise 186 \$/ton olarak tespit edilmiştir.

Canlı Hayvan İhracat ve İthalatı

Gen kaynaklarının korunması amacıyla damızlık büyükbaş ve küçükbaş hayvan ihracatı “İhracı Ön İzne Bağlı Mallar Listesi” ne dahil edilmiştir. Söz konusu hayvanların ihracatı, 22/12/1995 tarih ve 95/7623 sayılı İhracat Rejimi Karar’ına istinaden 19 Eylül 1996 tarih ve 22762 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan İhracı Yasak ve Ön İzne Bağlı Mallara İlişkin Tebliğ (İhracat 96/31) çerçevesinde Tarım ve Köyişleri Bakanlığı’nın ön iznine tabidir.

Türkiye’nin canlı hayvan ihracatı değerlendirildiğinde, ihracatta küçükbaş hayvanların büyük bir yer tuttuğu görülmektedir. Türkiye’nin küçükbaş hayvan ihracatının büyük bir bölümü Körfez ülkeleri, Lübnan, Suudi Arabistan ve Suriye’ye yapılmaktadır. Yalnız 2003 ve 2004 yıllarındaki canlı hayvan ihracatının 1990 yılı değerinin yaklaşık %2’si kadar olması dikkat çekmektedir. Bu düşüşte söz konusu pazarlara başka ülkelerin girmesi, hayvan hastalıkları, bölgedeki olağan üstü koşullar başta olmak üzere birçok faktörün payı olduğu düşünülmektedir.

Et İhracatı

Türkiye’nin sığır eti ihracatı 1990 yılından itibaren giderek azalmıştır. Benzer durum küçükbaş hayvanlardan elde edilen et için de geçerlidir. Kırmızı et ihracatının düşmesine karşın kümes hayvanları eti ve sakatatı ihracatı hızlı bir artış göstermiştir. Bu grupta yer alan ürünler için Azerbaycan, Çin Halk Cumhuriyeti, Hong- Kong, Makedonya ve K.K.T.C. önemli pazar görünümünde olan ülkelerdir. Bunlara ek olarak Bulgaristan Türkiye için potansiyel bir pazar olarak değerlendirilmektedir.

Toplam beyaz et ihracatı içinde 2004 yılında 17 bin ton ile en yüksek payı tavuk ayağı alırken (büyük bölümü Çin ve Hong Kong’a satılmıştır), 11 bin ton ile tavuk eti ve sakatatı 2. sırada, 567 ton ile hindi eti 3. sırada yer almıştır.

Süt ve Süt Ürünleri İhracatı ve İthalatı

Süt ve süt ürünlerinin büyük bir bölümünün kolayca bozulabilen yapıda olması ihracatta raf ömrü nispeten daha uzun, daha fazla katma değer yaratan ürünleri öne çıkarmaktadır. Nitekim peynir ihracatı açısından önemli ürünler arasında en yüksek paya sahiptir. Bunu tereyağı izlemektedir. Özellikle son yıllarda bir başka süt ürünü olan dondurmada da ihracat açısından önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

Türkiye’nin süt ürünleri satabildiği başlıca ülkeler Azerbaycan, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Suudi Arabistan ve Irak ile KKTC, ABD, Makedonya ve Yugoslavya’dır. Özellikle peynir ihracatımızda son yıllarda ABD, Irak ve Lübnan önde gelen ülkeler arasındadır.

Türkiye süt ürünleri ithalatçısı ülkelere yakınlığı nedeni ile avantajlı bir konumdadır. Özellikle Rusya Federasyonu ve Ortadoğu ülkeleri, dünyadaki önemli süt ürünleri ithalatçısı ülkelerdir. Bu ülkelerin hedef pazar olarak değerlendirilmesi yararlı olacaktır. Süt ve süt ürünlerinin ithalatı AB üyesi ülkeler başta olmak üzere, KKTC, Ukrayna, ABD, Avustralya, Moldova, Hırvatistan ve İsviçre’den yapılmaktadır. Anılan bu ülkelerden

ağırlıklı olarak tereyağı ve süt tozu ithal edilmektedir. Süt tozuna % 150, tereyağına % 140 oranında gümrük vergisi uygulanmaktadır. Yüksek gümrük vergi oranlarından ötürü söz konusu bu ürünler, ağırlıklı olarak Dahilde İşleme Rejimi (DİR) kapsamında ithal edilmekte ve yurt içerisinde farklı ürünlerin (çikolata, bisküvi vb.) üretiminde kullanıldıktan sonra ihraç edilmektedir. 2004 yılında ithal edilen süt tozunun yaklaşık % 100'ü, tereyağının ise % 32'si DİR kapsamında ithal edilmiştir.

İşletme Sayısı ve Büyüklüğü

Türkiye'de tarımsal işletme olarak da anlaşılan ve tarımla uğraşan hane halkı olarak ifade edilen birimlerin sayısı en son 2001 yılı Genel Tarım Sayımında tespit edilmiştir. Bu sayımın sonuçlarına göre bütün köyler ile nüfusu 5000'in altına olan yerleşim birimlerinde tarımla uğraşan hane halkı sayısı 3 076 650 olup, işletmelerin ortalama arazi varlığı 60 da olarak hesaplanmaktadır. Söz konusu işletmelerin %2,36'sında hayvansal üretim, %30,22'sinde bitkisel üretim, geri kalan %67,42'sinde ise bitkisel ve hayvansal üretim bir arada yapılmaktadır..

Nüfusu 25 000 ve altında olan yerleşim birimleri esas alındığında tarımla uğraşan hane halkı sayısı 4 106 983'e yükselmektedir. Yani Türkiye'de nüfusu 5000-25000 arasında olan yerleşim birimlerinde oturan ailelerden yaklaşık bir milyonu tarımla uğraşmaktadır. İşletme sayısı ve büyüklüğü ile ilgili daha geniş bir değerlendirme, AB ile mukayeseye de imkan sağlamak için, 2.2.2. alt başlığında yapılacaktır.

Yurt İçi Tüketim

Türkiye'nin gıda maddesi nitelikli hayvansal ürünlerde kayda değer seviyede ihracat ve ithalat söz konusu değildir. Fakat zaman zaman canlı hayvan ve hayvansal ürünlerin yasal olmayan yollardan ülkeye girdiği iddiaları söz konusudur. Bu nitelikli girişler de dikkate alınmaz ise ülkenin gıda maddesi nitelikli hayvansal ürünler üretiminin tüketimine eşit olduğu söylenebilir. Kaldı ki pek çok ürün için üretim tespiti ve tahmininde önemli sorunlar devam etmektedir. Örneğin TEAE tarafından yapılan kırmızı et üretim tahmini 2004 yılı için 933 840 ton iken, bu değer DPT tarafından 855 000 ton, FAO tarafından da 605 200 ton olarak verilmektedir. İleride ürün hesaplama ve hesaplama yöntemleri üzerinde ayrıca durulacaktır. Fakat burada Türkiye'de üretim tahminlerinde büyük hata olduğuna yönelik şüphelerin devam ediyor olduğunu hatırlatmak gerekir.

İthalat ve ihracatın önemli olmadığı ya da denk olduğu varsayılırsa Türkiye'de yurt içi tüketimin daha önce verilen kişi başına tüketim ile aynı olduğu söylenebilir. Nitekim Türkiye'nin ithalat ve ihracatının yer aldığı 2.1.6 başlığında yer alan değerler de bu yargıyı desteklemektedir.

İstihdam

Türkiye'de hayvansal üretimin istihdam gücünü hesaplamaya yönelik bir değerlendirme yoktur. Ancak tarımsal işgücü arz-talep dengesine yönelik bir çalışmada tarımsal işgücü arzının yüksek olduğu ve bunun da kısa sürede değiştirilemeyeceği vurgulanmıştır. Eğer bu yaklaşımı günümüzde de geçerli sayarsak, hayvansal işgücü arzının ihtiyaçtan yüksek olduğu

söylenbilir. Nitekim hayvansal üretimi Türkiye’den yüksek pek çok ülkede tarımsal nüfusun toplam nüfusa oranı %10’u geçmezken, Türkiye’de bu değerin yaklaşık %30 civarında olması da bu iddiayı desteklemektedir.

Türkiye’de hayvansal üretimin yürütülme şekli ve yatırımcı profilinin değışmesi, üretimde bilgi ve teknoloji kullanım seviyesinin artması beklenmektedir. Bu nitelikli değışimler hayvansal üretimde istihdam edilecek işgücünün niteliğini de belirleyecektir. Gelecekte hayvansal üretimde belki daha az sayıda, fakat daha eğitimli elemanlara ihtiyaç duyulacağı açıktır.

Diğer Sektörlerle İlişkiler

Hayvancılık sektörü, yapısı ve ürünleri nedeniyle birçok sektörle ilişkilidir. Bu ilişki zaman zaman sektörlerin birbirine doğrudan etkilemesine neden olacak derecede sıkı ve yakındır. Hayvancılık sektörünün en temel çıktısı gıda maddeleri olan ürünlerdir. Bu ürünlerin bir bölümü az ya da çok bir işlem gördükten sonra pazarlanabilirken, bir bölümüne uygulanan işlem sadece pazarlamanın gerektiği seviyede kalabilmektedir.

Sektörün ürettiği önemli ürünlerden biri olan süt, süt sanayinin temel hammaddesidir. Türkiye’de Gıda Siciline kayıtlı ve çalışma izni olan işletmelerde işlenen süt miktarı yaklaşık 3 milyon tondur. Bunun yanında küçük ölçekli mandıralar ile sokak sütçüleri tarafından tüketiciye ulaştırılan süt de oldukça büyük miktardadır. Özellikle süt; süt sanayi, mandıralar ve sokak sütçüleri tarafından şu ya da bu düzeyde işlenen temel hammadde niteliğindedir. Kırmızı et üretimi için kesime sevk edilen canlı hayvanlar, kesimhanelerin temel girdisi niteliğindedir. Burada elde edilen karkasların bir bölümü toptancı kasap ve kasaplar aracılığıyla tüketiciye ulaştırılırken, bir bölümü de et sanayinin temel hammaddesi olarak sanayi işletmelerine gönderilmektedir. Kanatlı eti için söylenebilecekler de bundan farklı değildir.

Gıda maddesi nitelikli ürünlere ek olarak tiftik, ipek ve yapağı başta olmak üzere birçok elyaf tekstil sanayinde kullanılmaktadır. Bir yan ürün niteliğindeki deri ise dericilik sektörünün temel hammaddesidir.

Hayvancılık, başta gıda sektörü olmak üzere birçok sektöre hammadde sağlarken, başka sektörlerden de kendisi için hammadde nitelikli ürünler de dahil, bir çok mal ve hizmet talep etmektedir. Bunlardan ilk olarak akla gelenler aşağıda sıralanmıştır:

- 1- Yem sanayinden; karma yem ve yem katkı maddeleri,
- 2- Bitkisel üretimden; kaba ve dane yemler,
- 3- İlaç ve aşı sektöründen; ilaç, aşı vb.,
- 4- Makine sanayinden; çeşitli alet ve ekipmanlar,
- 5- Bankacılık sektöründen; kredi,
- 6- İnşaat sanayinden; nitelikli yapı ve/veya yapı elemanları,
- 7- Elektronik sanayinden; bilgi toplama ve değerlendirme araç ve gereçleri,
- 8- Biyoteknoloji; çeşitli yem katkı maddeleri ile üreme başta olmak üzere değışik süreçlere müdahaleye imkan verecek preparatlar vb unsurlar.

Mevcut Durumun Değerlendirilmesi

-Türkiye’de hayvancılık sektörü ülke insanların yeterli düzeyde beslenmesini sağlayacak seviyede üretim yapamamaktadır. Bunda sektörün potansiyelinin sınırlı olmasından ziyade tüketim gücünün düşüklüğünün payı olduğunu düşündürecek bir çok kanıt ve gelişme vardır.

-Türkiye’de kanatlılarda sağlanan et üretimi son 20 yıllık dönemde istikrarlı sayılabilecek hızlı bir artış göstermiştir. Ancak yumurta üretimi için benzer bir yargıda bulunmak pek mümkün görünmemektedir.

-Gerek et, gerek yumurta üretimi amaçlı tavukçuluk işletmeleri büyümekte, piliç eti üretiminin hemen tamamı entegrasyonlar tarafından üretilmektedir.

-Son yıllarda hindi eti üretiminin artması olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Kanatlı sektörü, damızlıkta tamamen olmak üzere, bazı yem hammaddeleri ile aşıda dışa bağımlı bir sektör durumundadır.

-Türkiye’de koyun ve keçi yetiştiriciliğinde sayısal azalma devam etmektedir. Bu durum ne yazık ki hayvan başına verimlerin artmasının sonucu değildir. Bu yüzden sayısal azalma doğrudan bu üretim dalından sağlanan üretimin düşmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu Türkiye’de koyun ve keçilerden sağlanan et ve süt ile tiftik, yapağı ve deri üretiminde azalma anlamına gelmektedir.

-Koyun ve keçi sayısının azalması kırsal alandan tarımla uğraşan nüfus çekilmediği sürece, kırsal alanda sağlanan gelirin de azalması sonucunu doğurabilmektedir. Bu nedenle koyun ve keçi yetiştiriciliği sadece üretim açısından değil, kırsal kalkınmanın önemli bir unsuru olarak da değerlendirilmelidir. Türkiye’de henüz bu bakış açısı yaygınlık kazanmamıştır.

-Türkiye’de sığır yetiştiriciliği, hayvancılıktan elde edilen toplam değer büyük bir bölümünü tek başına sağlamaktadır. Bu özelliği yanında büyük çaplı ticarete uygunluğu sığırcılığı hemen her dönemde gündemde tutmuştur. Buna rağmen sektörde ciddi sorunlar devam etmektedir. Bu sorunların önemli bir bölümünün yakın gelecekte çözülmesi gerekir. Aksi halde hem olumsuzlukların ülke ekonomisine verdiği zarar devam edecek hem de AB ile görüşmelerde Türkiye’nin pazarlık gücü düşük olacaktır.

-Türkiye sığırcılığının gelişmişlik düzeyi bakımından bölgeler arasında ciddi farklılıklar vardır ve bu farklılıkların devam etmesi beklenir. Ancak her bölgede bugünkünden daha etkin üretim yapma imkanı olduğu unutulmamalı ve Türkiye’nin bu potansiyeli harekete geçirmesi sağlanmalıdır.

-Türkiye arı yetiştiriciliğinde Dünyanın önde gelen ülkelerindedir. Her ne kadar birim alana düşen kovan sayısı yüksek olan ülkeler arasında olsa da, kovan sayısı artmaya devam etmektedir. Kovan başına bal veriminin düşüklüğü yanında, bala olan güvenin ülke içinde bile tam olarak tesis edilememiş olması önemli bir sorun olarak ortadadır.

-İpekböceği yetiştiriciliği konusunda iddiasını hemen hemen kaybetmiş bir ülke olan Türkiye’nin zamanla ipek halı ihracatında da söz hakkı kalmayabilir. Hem ipek halı

üretiminde iddiasını sürdürebilmek hem de kırsal kalkınmaya destek olunması açısından ipekböceği yetiştiriciliği geliştirilerek sürdürülmek durumundadır.

Türkiye hayvancılık piyasalarında ciddi fiyat istikrarsızlığı söz konusudur. Bu olumsuzluğu giderecek etkin politikalar da mevcut değildir. Bu durum bir dönem cazip görülen bir alana çok sayıda müteşebbisin yatırım yapmasına ve fiyatlar düşünce de işletmelerin kapanmasına neden olmaktadır.

SEKTÖRÜN DÜNYA VE AB'NDE DURUMU

Dünya Hayvan Varlığı

Dünya hayvan varlığı 1970 yılından 2004 yılına, koyun hariç, incelenen diğer türlerde sayının önemli ölçüde arttığı görülmektedir. En hızlı sayısal artış keçide gerçekleşmiş ve dünya keçi varlığı yaklaşık iki kat artarak 800 milyon başa yaklaşmıştır. Aynı dönemde domuz sayısı 1.73, manda sayısı 1.60, sığır sayısı da 1.24 kat artmıştır. Koyun sayısındaki azalma ile keçi sayısındaki olağanüstü artışın hemen hemen aynı zaman dilimlerine rastladığı dikkat çekmektedir.

Hayvan varlığının değişimi bakımından gelişmiş ve gelişme yolundaki ülkeler gruplaması esas alınarak bir değerlendirme yapıldığında; gelişmiş ülkelerde keçi ve domuz hariç bütün türlerde sayısal azalma meydana geldiği dikkat çekmektedir. Azalma özellikle 1990 yılından sonra oldukça belirgindir. Gelişmiş ülkelerdeki bu seyre karşılık gelişme yolundaki ülkelerde, domuz ve keçide en yüksek olmak üzere, bütün türlerde sayısal artış olmuştur.

Hayvancılık Sektörünün AB'nde Durumu

Türkiye'nin arazi büyüklüğü, tarımsal alanı ve çayır mera varlığı 25 üyeli AB'nin sırasıyla %16,7, %19,0 ve %17,0'si kadardır. Bir başka ifadeyle Türkiye'nin toplam toprak varlığı 25 üyeli AB'nin 14 üyesinin toplamından biraz fazla, tarımsal alanı ve mera varlığı da 16 ülkenin toplamına eşittir. Türkiye'nin toplan nüfusu 25 üyeli birlik nüfusunun %15'i, tarımla uğraşan nüfusu da AB tarım nüfusunun %84'ü kadardır. Türkiye'de toplam nüfusun yaklaşık %30'u tarım nüfusu olarak değerlendirilmektedir. AB ülkelerinde tarım nüfusunun toplamdaki payı ortalama %5,40 olup, ülkelere göre %1,36'dan %17,58'e değişmektedir .

İşletme Büyüklüğü

Türkiye'de tarım ile ilgili tartışmaların hemen tamamının ortak noktası işletmelerin küçük olduğu ve tarımda yaşanan sorunların büyük ölçüde bundan kaynaklandığıdır. Bu konudaki yargı da çoğunlukla gelişmiş addedilen ülkelerin ortalama işletme büyüklükleri ile Türkiye'nin ortalama işletme büyüklüğünün mukayesesine dayandırılmaktadır. Bu değerlendirmeler yapılırken, başta mukayese edilen ülkelerin ekonomilerinde tarımın payı ve tarımda çalışan nüfusun ne olduğu üzerinde pek durulmamaktadır. Özellikle Türkiye ile ilgili değerlendirmelerde, bütün bu ihmallere ek olarak, tarımsal işletme olarak değerlendirilen ünitelerin tarımsal faaliyet tanımları ortaya konmadığı gibi, Türkiye'nin sergilediği coğrafik ve ekonomik farklılıklara da önem verilmemektedir. Bütün bunlara ek olarak, durum tespiti de dahil, tarımsal alandaki değişimin boyutunu ve yönünü tespiti imkanı verecek sıklık, yaygınlık ve doğrulukta veri toplamakta da sorunlar yaşanmaktadır.

Türkiye’de işletme sayısı ve büyüklükleri “Genel Tarım Sayımı” ile tespit edilmektedir. Son Genel Tarım Sayımı 2001 yılında gerçekleştirilmiştir. Türkiye’de uygulanan yedinci genel tarım sayımı olan bu çalışmaya göre tüm köyler ile nüfusu 25 binden az olan yerleşim yerlerinde yaşayan 6 189 351 hanehalkının %66,36 sı, yani 4 106 983 hane tarımsal faaliyette bulunmaktadır. Toplam hanehalkı içerisinde tarımla uğraşanların payı bölgelere göre değişmektedir. Örneğin Kuzeydoğu Anadolu’da hanelerin %80,82’si tarımla uğraşırken, Marmara Bölgesi için bu değer %43,47 olarak bildirilmiştir.

Tarımsal işletme sayısı tüm köyler ve nüfusu 5000 kişinin altında olan yerleşim yerleri esas alındığında 3 076 650 olarak belirtilmektedir. Bu sayı esas alınarak yapılan bir değerlendirmede işletme başına arazi büyüklüğü yaklaşık 60 da olarak hesaplanmaktadır. Ortalama işletme büyüklüğü bakımından iller arasında önemli farklılıklar vardır. Rize ilinde ortalama büyüklük en düşük (11,5 da), Şanlıurfa’da ise en yüksektir (190 da). Toplam 3 076 650 işletmenin %1,8 inin arazisinin olmadığı ifade edilmektedir. Toplam arazinin yaklaşık %83’ü 20 – 500 da arası araziye sahip işletmelerde toplanmıştır. Bu grupta yer alan işletmelerin sayısı yaklaşık 2 milyondur ve bunların yine yaklaşık 500 bin adedinin arazi varlığı 100-500 da arasında değişmektedir.

2001 yılında AB (15)’te işletmelerin %57,6 sının büyüklüğünün 50 dekarın altında olduğu ve bu işletmelerin toplam arazinin ancak %5,2 sine sahip oldukları görülmektedir. Buna karşılık 500 dekarın üstünde büyüklüğe sahip işletme sayısı 600 bin civarında (toplamın %8,9) olup, toplam alanın %64’ünü işlemektedirler. AB (15)’de 1995 yılından 2000 yılına işletme sayısı %8,13 azalmıştır. Azalma 0-49 da büyüklük grubunda %6,92 olurken, 50-500 da büyüklük gruplarında %10’un üstünde gerçekleşmiştir. Sadece 500 dekardan büyük işletmelerin sayısında %3’lük bir artış olmuştur.

AB ülkeleri arasında ortalama işletme büyüklüğü bakımından önemli farklılıklar vardır. Ortalama değer, ülkelere göre, 10 da (Malta) ile 670 da (Çek Cumhuriyeti) arasında değişmektedir. Ülkeler arasında benzer bir durum 100 dekardan az arazi varlığına sahip işletmelerin payı için de geçerlidir. Bu değer de yine ülkelere göre %19,6 (İrlanda) ile %99,8 (Malta) arasında değişmektedir.

Hayvan Sayısı

AB ile Türkiye’nin hayvan varlığı bakımından mukayesesi ilginç sayılabilecek birçok husus ortaya çıkarmaktadır. Örneğin Türkiye’nin manda, keçi ve kovan sayısı AB-25 toplamının sırasıyla %52, %54 ve %50’si kadardır. Sığır ve koyun söz konusu olduğunda aynı değerler yine sırayla %11 ve %24 olarak hesaplanmaktadır. Ülkeler arasında bir mukayese yapıldığında Türkiye’nin üç ülke (İngiltere, Fransa, Almanya) dışında en fazla sığıra, İngiltere’den sonra en fazla koyuna, İtalya’dan sonra en fazla mandaya ve en fazla keçiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu değerler Türkiye’nin hayvan sayısı bakımından, özellikle küçükbaş hayvanlarda ve sığırlarda büyük bir katılımcı olabileceğini göstermektedir.

Hayvansal Üretim ve Unsurları

AB (25)'te toplam tarımsal gelirden hayvansal üretimin payı 2003 yılı için %41,9'dur. Bu değer ülkelere bağlı olarak %72,0 (İrlanda) ile %25,6 (Yunanistan) arasında değişmektedir. Yaklaşık 306 milyar avro (€) olan toplam tarımsal üretim değerinin %13,7'si sütten, %9,6'sı sığırdan, %8,5'i domuzdan, %2,3'ü koyun ve keçiden, %2,2'si yumurtadan ve %4,1'i de kanatlı etinden sağlanmaktadır. Toplulukta yer alan ülkelerin tarımsal üretimlerine önemli katkıda bulunan alt sektörler farklılık göstermekle birlikte pek çok ülkede süt ve domuz üretimi ilk sırayı almaktadır. Topluluk içinde yıllık hayvansal üretim değeri 10 milyar Euro'nun üzerinde olan beş ülkenin (sırasıyla Fransa, Almanya, İtalya İspanya ve İngiltere) hayvansal üretimden sağladığı toplam değer, AB (15)'in üretim değerinin %72,5'ine, AB (25)'in üretim değerinin de %65,8'ine eşittir.